

Den nya kvinnan och litteraturen kring år 1900

Liksom historieskrivningen om folkbildningen har berättelsen om litteratur och politisk kamp under 1900-talets första decennium länge framställts som en affär mellan män. Nya manliga kritiker gjorde entré i dagspressen, som blev alltmer partipolitiskt orienterad. Strindbergsfejden blev ett tillfälle då män inom kultursektorn kunde visa musklerna i en litterär debatt av rang. Den var genompolitiserad och handlade, förutom om makten att definiera nationen, bland annat om makten över litteraturhistorieskrivningen och kanon i framtiden. Den striden återkommer jag till i nästa kapitel, men först skall jag följa kvinnors röster om den nya kvinnan under en av de mest omvälvande perioderna i svensk nutidshistoria. Debatten började direkt efter storstrejken 1909.

Kvinnorna och pressen

Vid sekelskiftet 1900 fanns elva dagstidningar i Stockholm och konkurrensen mellan dem var hård. *Stockholms-Tidningen* dominerade och *Stockholms Dagblad* var pressad av den nya uppstickaren *Svenska Dagbladet*. Männerna bakom det nybildade aktiebolaget Sverige, bland andra Helmer Key, Verner von Heidenstam och kretsen kring honom, Oscar Levertin, Tor Hedberg och Hjalmar Söderberg, hade 1897 tagit itu med att av *Svenska Dagbladet* skapa ”ett nytt stort intelligensblad” och så kom-

plettera *Ord och Bild* med en dagstidning.²⁹⁰ Utvecklingen gick mot att pressen blev språkrör för de olika partierna. *Stockholms Dagblads* chefredaktör Karl Hildebrand stod periodvis i nära kontakt med högerens Arvid Lindman och liberalernas Karl Staaff. Men år 1914 passerade *Svenska Dagbladet* definitivt *Stockholms Dagblad* som högerens huvudorgan.²⁹¹

När jag gått igenom tidningarna för hösten 1909 har jag slagits av hur lika de trots allt är. Annonsernas andel är stor. Modeannonser är ibland illustrerade med flera tecknade bilder som till exempel den för höftformaren Ideal, som rekommenderas som en ersättning för snörliv. Av den stora arbetskonflikten syns inte mycket i den borgerliga pressen. Visst finns artiklar där utvecklingen redovisas men rapporteringen är inte särskilt utförlig. Affärer och skandaler i offentligheten får i det närmaste lika mycket utrymme. Emigrationen som fara och nationalinsamlingen mot detta hot uppmärksammas utan givna kopplingar till klasskillnader och löneläge. I personnotiser med porträtt hyllas mest manliga jubilarer och man får intrycket av att det är en liten, väl sammanhållen krets som räknas i småstaden Stockholm.

Kvinnor, både som ämne och som skribenter, är mest framträdande i *Stockholms Dagblad*. En serie om "Stockholmskan" och en rad av artiklar från kvinnliga resestipendiater får stort utrymme. En av de stipendiater tidningen sände ut var Gerda Meyerson och hennes uppdrag bestod i att studera den kvinnliga yrkesinspektionen i Tyskland. Hon ägnade även "Kvinnlig polistjänst" i samma land en artikel.²⁹²

Birgitta Ney, som porträtterat journalisten Lotten Ekman, nämner att i kampen om läsarna började tidningarna vända sig särskilt till kvinnor. Hon anser att både kvinnor och kvinnofrågan från 1906 blev allt synligare i spalterna och hon relaterar detta till ett ökat antal kvinnliga journalister. *Svenska Dagbladet* hade från 1903 vinjetten "För våra damer", som både kunde innehålla modereportage och bevakning av kvinnofrågan. Redaktionschef var vid denna tid C.G. Tengwall. Han hade ett öppet öga för begåvade kvinnliga journalister och när han 1907 flyttade över till *Stockholms Dagblad* följde Lotten Ekman med.²⁹³

Tidningarna konkurrerade om läsarna bland annat genom att erbjuda

fler kvinnor utrymme i spalterna. Det innebar att det för en kort tid fanns plats för nya röster i den offentliga debatten. Samtidigt visar en internationell utblick att motsättningarna hårdnade i flera länder då kvinnor krävde medborgerliga rättigheter. I England accelererade kampen för rösträtt då grupper av suffragetter använde allt mer militanta metoder som ledde till motangrepp från polisen. Just hösten 1909 började några suffragetter använda hungerstrejken som vapen. Kvinnopolitiskt organiserade kvinnor i västvärlden var otåliga. I denna situation lanserades ett nytt sätt att förhålla sig till kvinnors underordning i familj och samhälle. Det framgår i den debatt i om den nya kvinnan som startade i *Stockholms Dagblad* hösten 1909 som nu skall skildras.

MODERNITETSDEBATTEN

Debatten i *Stockholms Dagblad* handlade om hur den nya kvinnan skildrades i litteraturen. En referens är Hjalmar Söderbergs *Gertrud* och hela meningsutbytet är en del av vad Ulf Boëthius betecknat som en moralisk panik kring ”smutslitteratur”. Men den här debatten handlar inte om hur utanförstående kritiker bedömde populärlitteratur utan hur kvinnor med olika kvinnosyn förhandlade värde. Denna intensiva fas av Gertruddebatten inleddes då författaren Annie Åkerhielm, född Quiding, i fem artiklar tog temperaturen på samtidslitteraturen.²⁹⁴ Hon fick både stöd och mothugg och diskussionerna fördes förutom i flera dagstidningar även vid möten. Att Annie Åkerhielm fick utrymme för sina långa artiklar i *Stockholms Dagblad* kan ses som ett inslag i tidningens försök att locka kvinnliga läsare. Hon var inte kvinnosakskvinna utan en radikal på högersidan. Hon tog sin utgångspunkt i ”gammalfeministernas” insatser och det handlar om ett försök att ta kommando över historieskrivningen. Ett sådant intresse kan även spåras hos en av de yngre författare som gör inlägg. Det syns tydligt att en debatt öppnar möjligheter för deltagare med olika åsikter att skapa sin egen bild av det förflutna samtidigt som man kan göra en inteckning i framtiden.

Annie Åkerhielm om gammalfeminister och erotomaner

Åkerhielm intar direkt i sin första artikel en position som förtroendegivande genom att ge en överblick över de normer som tidigare gällt vid bedömning av litteratur. Hon skriver att hon utgår från att var tid har sitt sätt att läsa böcker och karaktäriserar kort en idealistisk läsning som att man såg skönlitteraturen som berättelser om verkliga människor även om de befann sig på ”ett högre plan än verklighetens, något som just förlänade dem deras egentliga intresse”. Under realismens, tendensdiktningens tid, handlade det om en aktuell fråga och litteraturen debatterades livligt i sällskapslivet och pressen. ”Vår tid intresserar sig åter hufvudsakligen för skönlitteraturens estetiska halt, om ej rent af för själfva dess teknik.”

Hon anslår en personlig ton och en närvarons auktoritet genom att berätta att hon från sin barndom minns att Ibsens *Ett dockhem* väckte diskussioner som aldrig ville sluta. Frågan om Noras agerande delade läsarna i tre ”partier”. Först de konservativa som ansåg både författaren och stycket omoraliska. Sedan de ”gammaldags, äktliberala vännerna af kvinnoemancipationen”. De ansåg inte att Nora hade obetingat rätt, men att Helmer desto tydligare gjorde fel då han behandlade sin hustru som en omyndig varelse. Den yttersta vänstern gav Nora obetingat rätt. ”Hvad Ellen Key senare benämnde ’själhåfdelse’ skymtade här för första gången, upphöjt till princip.” Det gällde att fritt leva ut sin ”individualitet”. Något som exemplifieras genom Noras ord ”Jeg har andre ligasaa helige Plikter – Plikterna emod mig selv.” Åkerhielm tecknar så en bild av hur ”gammalfeministerna” såg den nya kvinnan:

Det var något af hvad de isländska sagorna kallade ”en kärnkvinna”, men naturligtvis i mildrad och civiliserad form, iförd modern bildning och modern dräkt. Mindre kvinnlig än den gamla kvinnan skulle hon ingalunda vara, men hennes kvinnlighet skulle äga en vördnadsbjudande värdighet, som mer än ersatte den föraktliga veka hjälplösheten i det gamla kvinnlig-

hetsbegreppet. Mindre älskande gent emot man och barn skulle hon visst ej vara, men hennes kärlek skulle vara befriad från all svaghet, all blindhet; hennes omdöme och tankekraft voro ju så utvecklade. [...]

Och för mannen, huru mycket bättre hustru skulle hon ej bli än den gamla kvinnan; hon var ju därjämte en jämbördig kamrat, kunde förstå hans arbete, dela hans intressen, öfva kritik och därigenom blifva honom en verklig hjälp, istället att som den gammaldags kvinnan skämma bort honom med okritisk beundran. Mindre erotiskt lagd skulle hon däremot gifvet vara; kärleken var ju ej för henne det enda i lifvet, som för den stackars vanlottade gammaldags kvinnan med sin trånga horisont. Hon hade ju kunskaper, intressen, tillträde till alla grenar af mänsklig verksamhet – mer än nog för att fylla hennes lif. Hade man framkastat något sådant som att denna kvinna, som tagit studentexamen, ja kanske vunnit en doktorsgrad, skulle ägna en tanke åt något sådant som flirt, hade man blifvit afvisad med krossande förakt. Tvärtom: rikedomerna af hennes intellektuella intressen, hennes tryggade själfständiga existens utgjorde en borgen för att hon blott af renaste, djupaste kärlek skulle förmås att tänka på män och äktenskap.

För den idealkvinna de äldre feministerna tänkte sig skulle det, enligt Åkerhielm, ha varit otänkbart att ingå äktenskap om hon inte verkligen önskade det. Lika otänkbart vore det att vara otrogen sin man. Det som tidigare varit yttre tvång skulle ersättas av ett högre inre pliktmedvetande. De äldre feministerna fäste framförallt stora förhoppningar vid den ogifta kvinnans nya ställning. Hur har det blivit? Åkerhielm avser inte att svara på frågan om denna idealgestalt finns i det verkliga livet. Vad hon vill undersöka är hur det förhöll sig i litteraturen. Hur såg den kvinna där ut som fyllt ”plikterna mot sig själf?”

Nora mot Gertrud

Åkerhielm koncentrerar sig i sin nästa artikel på den svenska litteraturen med motiveringen att den skandinaviska litteraturen inte längre är gemensam på det sätt som den varit tidigare.

Men i inledningen av den andra artikeln jämför hon Gertrud med Nora som trettio år tidigare väckt en enorm debatt. Hon finner att vad Hjalmar Söderberg skrivit inte är en historia om ”kvinnlig själsutveckling”. Själén, i den mån den skymtar, släpas viljelöst ”i kölvattnet af den här allsmåktiga ’köttets lust’”.

När Åkerhielm sedan vänder blicken mot andra böcker så finner hon att även de berättar en historia om ”köttets lust”. Det gäller Marika Cederströms (Stiernstedt) *Det röda inslaget* där huvudpersonen av Åkerhielm betecknas som ”ett litet hysteriskt djur”. Det enda syftet i Hugo Öbergs *Figaros bröllop* och Henning von Melsteds *Milla* verkar, enligt Åkerhielm, vara att plädera för kvinnornas rätt till utsvävningar. Harold Gotes *Det heliga arfvat* ”slår öfver i det skrattretande” och Jane Gerandt-Claines *Lifsmakter* besparar hon läsarna från att redogöra för. Ett enda arbete finner hon vara annorlunda och det är Ernst Didrings *Högt spel*. Men Åkerhielm är där inte nöjd med framställningen av hustruns uppträdande när hon avvisar en man vars passion hon väckt. Åkerhielm anser att en ärbar kvinna och en trogen hustru har ett ansvar och mycket väl vet hur hon bör hantera män i sin omgivning för att undvika sådana situationer. Åkerhielms sammanfattande omdöme om denna litteratur är att den skildrar ”erotiserade fruar i estetiskt förfinade omgifningar”.

Även den nya ogifta kvinnan finns nu skildrad i litteraturen och Åkerhielm fortsätter med att ganska bilderna av henne. Elin Wägners *Norr-tullsligan* anser hon både skiljer sig från och höjer sig över de flesta av de övriga böcker hon tar upp. ”Den skildrar den själf försörjande, oberoende kvinnas lott, som kvinnorörelsens förtrupp såg hägra i så ljusa färger. Hur ter den sig här? Blytungt missnöje, knot och suckan under en hopplös tråldom.” Alla längtar bara efter ett hem och att bli försörjda. Till och med hjältinnan älskar en man som inte framställs som annat än en ”banal flickjägare”. Åkerhielm anser att Wägner här ger prov på en ”sin-

nets ofrihet” som hon tillskriver den typ av kvinnor hon skildrar. Fanny Norrmans *Brita från Österby* har en ogift bonddotter som centralgestalt och genom det referat Åkerhielm gör förstår man att ”köttets lust” här är stark. Åkerhielm avslutar så med frågor som hon behandlar i nästa artikel.

Finnes det inom hela den moderna skönlitteraturen en enda bok, som skildrar huru den ensamma kvinnan genom högre intellektuell utveckling och vidgade allmänmänskliga intressen blir oberoende af livvets erotiska sida, huru hennes själ fylles af andra tankar, andra strider, andra utvecklingsprocesser? Visa mig en sådan! Jag har ej funnit någon. [...]

Vågar en bok sig fram som förkunnar en annan, kanske äldre moral, en bok som icke omfattar de tillfällen till skabrösa skildringar den möjligen kunde hafva, så är det godtköpslitteratur, järnväglitteratur, missroman o. s. v. Jag anser därför att litteraturkritiken redan bejakat min fråga: är detta ”den nya kvinnan”, sådan litteraturen vill kvinnan och tänker sig henne?

Åkerhielm börjar sin tredje artikel med att ge en sammanfattning av den nya kvinna hon funnit i de böcker hon ditintills tagit upp. Kvinnan beskrivs ha ”intellektuella intressen”, men de betyder egentligen inget för henne. Alla läser litteratur, men, skriver Åkerhielm, ”det vill förmodligen säga sådana romaner som handla om dem själfva”. Det som främst utmärker kvinnan i den nya litteraturen är att ”driftlivet” upptar nio tiondelar av hennes själsliv. Åkerhielm finner ”något af blind naturmakt, oansvarig hjälplöshet gentemot frestelsen; för öfvrigt är hon nyckfull, oresonlig och briljerar i ’kvinnologik’”. Alla dessa kvinnor handlar ”som i ett slags delirium”. I kärleken märks inget av det ”högre utvecklade omdöme” de äldre feministerna hoppats på. ”Det är ej karaktärer, ej personligheter man älskar, det är tänder, nackar och så vidare, eller som Brita, lukten af svett!”

Genom hela litteraturen finner Åkerhielm ett drag av kvinnoförakt.

Något hon formulerar på följande sätt: ”Mannen kan aldrig bli så usel att ej kvinnan är ett stycke sämre; han kan aldrig behandla henne värre än hon förtjänar.” Något gott ser dock Åkerhielm med detta. Sedan sedlighetsdebattens dagar har mannen gått omkring som ”den glupande ulfven bland idel oskyldiga lamm”. Nu är det kvinnan som tar första steget till otrohet.

Åkerhielm avslutar med att kommentera hur kvinnorörelsen och moderskapet behandlas i den senaste litteraturen. Om moderskapet under materialismens tid kunde avslöjas med sina avigsidor så går den nya litteraturen till överdrift i motsatt riktning, ”en sjuklig dyrkan af moderskapet”. Men, påpekar Åkerhielm, dessa kvinnor anser sig utan vidare ”kompetenta för uppfostrarkallet”. Detta ställer sig Åkerhielm tveksam till då hon med stor ironi frågar: Om modern skall vara dotterns föredöme skall då graden av ”rikare personlig utveckling” bedömas efter antalet älskare?

Vad gäller kvinnorörelsen konstaterar Åkerhielm att den nya kvinnan teoretiskt är en avfalling åtminstone från ”dess hederliga ortodoxa form”. Som exempel tar hon Brita, i Fanny Norrmans bok, som reflekterar på följande sätt: ”Kvinnan insåg aldrig att den fria individen och den goda makan voro två oförenliga begrepp.” Åkerhielm citerar även en av de ”sunda och beska saker” hon anser vara det bästa i den boken. ”Hvad menade egentligen kvinnan med att hon just nu var lika duglig att utöfva kultur som mannen? [...] fattade hon inte att så snart hon klef ned från tronstolen och sade: ’Jag är också neger’, så sade negern: ’Jaså, då slåss vi på negervis. Var så snäll och visa hvad du kan.’”²⁹⁵

Osedlig litteratur?

I sin fjärde artikel, liksom senare i den sista, lämnar Åkerhielm de litterära verken och diskuterar mest på ett övergripande plan. Hon bemöter först påståenden som hon förväntar från vad hon betecknar som reaktionärt håll. För dem är den nya kvinnan lika med den fallna kvinnan och litteraturen om henne blir då osedlig litteratur. Åkerhielm markerar här, även om hon inte direkt skriver ut det, ett avstånd till moralister

som Cecilia Bååth-Holmberg. Hon markerar att hon som författare inte enbart ser till innehållet och tar upp konstnärens etiska ansvar och ställningstagande.

Men nu är det så, att b å d e konstvärde- och ämnesval härvidlag äro fullkomligt indifferent. Ett verk af högt konstnärligt värde kan vara osedligt, lika visst som ett verk som skildrar synd, kan vara sedligt. Det afgörande är styrkan af konstnärens egen etiska reaktion mot den synd han skildrar.

Det är när man märker att författaren dröjer vid, och skildrar synden med välbehag, som en text blir osedlig. Här instämmer Åkerhielm alltså i den ståndpunkt Anna Sandström och troligtvis många andra i tiden omfattade. Det var det synsätt även Tolstoj framförde i sin inflytelserika *Hvad är konsten?*

Åkerhielm övergår så till att diskutera innehållet i det som proklameras som "en ny moral". Liksom i alla falska läror finns här, menar hon, en "sanningskärna" och den är att det äktenskap som ingås av egennytta är omoraliskt. Men då man vill göra den erotiska känslan till kriteriet för om känslan är sedlig håller Åkerhielm, liksom tidigare Sophie Adlersparre, inte med. Men därefter börjar man kunna skönja en ny linje i argumentationen som definitivt skiljer Åkerhielm från Adlersparre. Åkerhielm framför som sitt ideal "univera", den hederstitel romerska matronor fick bära. Detta innebär att sedligheten för kvinnan ligger i offret av hennes själv, och att det betraktas som något stort och "religiöst heligt". Adlersparre var som framgått tidigare mycket tydlig då hon klargjorde att en tolkning av "das ewig Weibliche" som just förmågan till offer var ett vidunderligt missgrepp. Här lanseras en uppoffrande kvinnoposition i en helt ny tappning.

Åkerhielms ideal är strängt. Hon anser inte att änkors eller frånskildas nya äktenskap är sedliga. Hon tror att utvecklingen på sikt kommer att fortsätta att gå från månggifte till engifte. Den nya moral som nu predikas är en tillfällig tillbakagång. Här blir det tydligt att Åkerhielm kräver total trohet för hela livet samt även efter den ena makens död. På sitt sätt är detta en idealitet

som i utopiskt snitt kan mäta sig med Ellen Keys krav på perfekt andlig och kroppslig gemenskap i en relation mellan man och kvinna.

Plikt mot drift

I sin femte artikel behandlar Annie Åkerhielm pliktbegreppet som hon ställer mot vad hon kallar känslomoralen. Hon anser att den nya kvinnan gör hätska utfall mot allt tal om plikter. Åkerhielm närmar sig pliktbegreppet ur ett filosofiskt perspektiv. För att bli förstådd av dem som i alla sammanhang talar om drift väljer Åkerhielm definitionen ”plikten är människans etiska drift”. Hon hänvisar till John Landquists aktuella avhandling om viljan – vi känner oss fria när vi handlar i överensstämmelse med vårt innersta jag, vår etiska vilja. Och det sker, menar Åkerhielm, när vi handlar i strid mot ”vår egen ytligare liggande känslö- och driftvilja”. All individuell utveckling går från egoism till altruism och plikten är, anser Åkerhielm, altruismens praktiska formulering. Altruismen är en allkärlek som ”adlar hvarje lifsförhållande”. Det gäller även äktenskapet. ”Därför kan plikten adla ett äktenskap utan kärlek, men kärleken – i mening af erotisk känsla – allena kan icke adla ett äktenskap utan plikt.” Åkerhielm går sedan över till begreppet kärlek.

Kärlek är, som sagdt, ett mångtydigt ord, och läte det sig i språkbruket ersättas af en hel serie ord, skulle mycken begreppsförvirring, ja, mycken sedlig förvillelse undgås, ty ordets makt öfver tanken, och därmed öfver hela människan är stor.

Åkerhielm medger dock att en kärlek präglad av både en etisk och en erotisk sida kan vara mer intensiv än någon annan känsla. Men hon betecknar det, som kanske en ”medveten själfironi”, att det inte i den litteratur hon behandlat är frågan om något sådant utan att det rör sig om ”det rena driftslifvets frigörelse”. Figurerna är ”erotomaner”. ”Det mest osanna i denna litteratur är att erotiken är allt. I verkligheten är den ett moment bland de många.”

Åkerhielm ställer avslutningsvis frågan om den nya kvinnan i litteratu-

ren har någon motsvarighet i verkligheten, eller om det bara rör sig om en ”trång konstnärlig och litterär krets”. Hon pekar på att det är de enda miljöer de skildrar. ”Hvarje försök att våga sig utom den i andra kretsar, andra samhällslager vittnar om en famlande okunnighet, ett trefvande bland urgamla, nötta schabloner.”

Angripna författare svarar

Åkerhielms artiklar gav upphov till olika reaktioner. I början av november ordnade Kvinnornas diskussionsklubb i Stockholm ett möte utifrån frågan: ”Är den moderna kvinnan företrädd i litteraturen?” Svaret blev: Nej. Inledningsanförande hölls, enligt ett referat i *Stockholms Dagblad*, av Jane Gernandt-Claines vars roman *Lifsmakter* omnämns av Åkerhielm. Gernandt-Claine protesterade mot de generaliseringar hon ansåg Åkerhielm skyldig till. Hon ansåg att de typer som skildrades inte var vanliga utan undantag som visade ”abnorma sidor” och ”sjuka” punkter. Flera uttalade sig under diskussion och de ansåg att det speciella för den moderna kvinnan inte låg inom ”det erotiska området”. Det området kan förbigås med tystnad, istället bör den nya litteraturen koncentrera sig på ”de upptäcker kvinnan gör, när hon kommer ut i samhället”. Situationen inom litteraturen beskrevs av en deltagare som ”att de moderna författarna verka som insläppta på en trång afbetad gräsmark; det faller ingen in att utanför denna finnas stora, härliga ängar att exploatera”. En annan synpunkt var att om något nytt skall komma så måste det bli från kvinnorna. De typer som tilltalar männen skildrar de gärna som allmän-giltiga. ”Den äldre generationen af kvinnor fick gråta sig till hvarje grand af vetande. Nu är det starka unga kvinnor som växa upp, kvinnor som i första ögonblicket kanske närmast skrämman männen.”

Mötet slutade med att deltagarna efterlyste en idealtyp och pekade på att den norska litteraturen fått en sådan förebild i Tora Parsberg. Kvinno-gestalten, som förutsattes känd, var huvudperson i Bjørnstjerne Bjørn-sons *Paul Lange og Tora Parsberg*. Man ansåg enligt referatet från mötet

att skildringar av sådana idealkvinnor skulle kunna fungera som förebilder för kvinnor men även verka ”uppfostrande” på männen.²⁹⁶

Jane Gernandt-Claine inbjöds något senare till föreningen Verdandi i Uppsala där hon höll ett föredrag på samma tema. Enligt referatet i *Dagens Nyheter* den 19 november uteblev diskussionen då ingen av de nävarande studentskorna ”kände sig uppfostrad att försvara vår tids moderna kvinna”.

Under rubriken ”Dagens text: Ett ord i all blygsamhet” i *Dagens Nyheter* den 14 november gick även den angripna Marika Cederström/Stiernstedt in i debatten.²⁹⁷ Hon började med frågan ”Hvad mena vi egentligen med en modern kvinna?” och tecknade därefter en bakgrund. Dagens döttrar hade en hel del att tacka ”80-tals-emancipissan” för. Hon hade de flesta, både män och kvinnor, emot sig. Hon uppbar ”smälek”, var högröstad och inte på modet. ”Hon följde en rörelse i tiden på samma sätt som alla sekterister följa rörelser.” Hennes insats att sopa i portgången får erkännande av Marika Stiernstedt, som emellertid anser att hon nu ”gått bort i obemärkthet som en förbrukad tjänare”. Den nidbild Stiernstedt här ger av kvinnorörelsen kan inte förstås som annat än en medveten provokation. Inte i jämnhöjd med Keys angrepp tjugo år tidigare, men lika svepande och generaliserande.

Stiernstedt behandlar Ellen Key försiktigare och skriver att Key var huvudet högre än de andra. Hon kunde aldrig ”gå i hjord” och hennes budskap var inte bara emancipation utan individualisering. Hennes budskap ”Gif akt på dig själv, anså dig själv! Var sträng!” gäller fortfarande för dem som läst Key och nu till och med passerat henne. Här kan man observera den markering som sker i förhållande till Key. Den innebär att Stiernstedt nu står för detta nya.

Kvinnan har fått ökat självförtroende. Kvinnan väljer, prövar och tar nu själv ansvar för sina handlingar, hävdar Stiernstedt. Någon enhetlig typ finns inte utan tiden är mångfaldens. Hon kan beundra och dela åsikter med antingen ”fru Stéenhoff eller fru Bååth-Holmberg” och det är just det som visar att hon är med om att utforma något nytt. Den nya kvinnan och de som skulle kunna skriva om henne är ännu under utveckling och det gör det så roligt att leva just nu, slutar Stiernstedt.

Alexandra Gripenberg

Alexandra Gripenberg (1857–1913) växte upp i ett högborgerligt hem i Helsingfors. Efter studier var hon under en tid sekreterare till Zacharias Topelius. Tillsammans med dennes dotter Toini Topelius, som hon hade en nära relation till, engagerade hon sig alltmer för kvinnosaken. Under en resa kom Alexandra Gripenberg i kontakt med de ledande inom kvinnorörelsen i Amerika som hon presenterade i artiklar och böcker. Mellan 1893 och 1903 utgav hon *Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning*. I tre delar beskrev och analyserade hon där situationen i Norden och västvärlden i övrigt. Hon hade debuterat som skönlitterär författare 1877 med *Berättelser af Ringa*. Romanen *I tättnande led* från 1886 var hållen i realistisk stil och hade viss framgång.²⁹⁸ Arne Toftegaard Pedersen har lyft fram henne som en av de kvinnor som var betydelsefulla vid det moderna genombrottet i Finland men som sedan förbisetts vid historieskrivningen.²⁹⁹ Gripenberg var en central aktör vid flera av de stora internationella kvinnokonferenser som hölls kring sekelskiftet 1900. Hon förblev ogift.

Alexandra Gripenbergs försvar för kvinnorörelsen

Ett inlägg gjordes av finlandssvenskan Alexandra Gripenberg som vid denna tid var en respekterad representant för nordisk kvinnorörelse. Efter Åkerhielms sista artikel publicerade hon ett ”Öppet brev till Annie Åkerhielm”.³⁰⁰ Gripenberg tackar först Åkerhielm för hennes artiklar. Hon skriver att hon tycker att det var hög tid att en kvinna höjde sin röst mot den ”erotiska smuts, i hvilken vi på det litterära området trampat öfver ett årtionde och hvilken äfven kvinnorna på senare tid varit med om att öka”. Gripenberg tycker sig dock finna en indirekt anklagelse mot kvinnorörelsen i argumentationen. Det går att dra den slutsatsen att kvinnorörelsen varit med och skapat denna nya kvinna, menar Gripenberg och hon vill nu försöka visa hur Åkerhielm på några punkter gör ”falska slutledningar”.

Gripenberg inleder med att fråga varför Åkerhielm börjar sin historieskrivning med Nora. Det är riktigt att Ibsen lyckades få debatten att svalla het. Men Nora var inte en ”personifikation af kvinnoaksvännernas program. Hon var på sin höjd en till det yttersta utdragen konsekvens af den rådande kvinnouppfostran och den gängse uppfattningen af kvinnans person.” När Åkerhielm talar om Gertrud som ”Nora som kommit hem” måste Gripenberg inlägga sin protest. Nora var inte ”erotisk” och kan inte ses som förebild för kvinnan i den nyare skönlitteraturen. Som syndabock för utvecklingen anar hon som nämnts kvinnorörelsen. För en sentida läsare är det svårt att utläsa detta av Åkerhielms artiklar. Det blir först tydligt genom Gripenbergs tolkning, som hon kunde göra med kännedom om Åkerhielms ställningstagande mot flera av kvinnorörelsens krav.

Gripenberg pekar i en annan riktning för att förklara de kvinnliga ”erotomaner” som befolkar litteraturen. Hon ser två författare som de som främst verkat för riktningen i Sverige och det är August Strindberg och Ellen Key. Om dem skriver hon:

Strindberg har introducerat det hänsynslöst krassa, mer eller mindre råa och cyniska sätt att skildra könsförhållanden, hvilket sedermera blifvit till virtuositet utarbetadt af Henning von

Melsted, Söderberg och hela raden af manliga och kvinnliga efter-sägare. Ellen Key har predikat själfhäfdelsen ”rätten för hvar och en att älska, hata, synda på sitt eget sätt” samt upphöjt den sinnliga kärleken till en gud, på hvilkens altare äfven kvinnorna borde offra (männen behöfvde ingen uppmaning i denna riktning).

Då Strindberg och Key är uttalade motståndare till kvinnosaken finns här inget samband, betonar Gripenberg. Båda har bittert anklagat kvinnorörelsen för att den ”hindrar kvinnornas erotiska frigörelse” och beskyllt den för ”tant-moral” och ”trångsinthet”. Om det finns något samband mellan kvinnorörelsen och den aktuella litteraturen så är det snarare så att den är dess motsats. Alexandra Gripenberg hänvisar till Hegels tankar om idéutvecklingens faser. Tyvärr visar litteraturen ”hur lite kvinnosaken i djupaste mening ännu vunnit, hur envist slafsinnets ännu kvarsitter hos kvinnorna”. Gripenberg bedömer det som att dessa skrivande kvinnor hakat på en modetrend, men hon tror inte att denna typ av kvinnor är vanliga i verkligheten. Alexandra Gripenberg anser att den nya kvinnan och den nya moralen är ett av resultaten av ”den förfalskade kvinno-emancipationen, kvinnosakens Antikrist”.

De ha hållit till godo med yttre rättigheter, ekonomiska förmåner, förvrängt frihetskrafvet till själfsväld, och beträffande sedlighetskrafvet vänt upp och ned på devisen, d.v.s. fordrat samma rätt till löslighet i seder för kvinnan som hittills gällt som ensamt prerogativ för mannen.

Denna falska bild gör att det finns kvinnor, som Åkerhielm, som till och med tar avstånd från kvinnlig rösträtt. Alexandra Gripenberg frågar vad man skall göra åt utvecklingen och beskriver hur hon själf blir upprörd då hon till exempel i romaner ofta läser ”elaka utfall mot kvinnosaken”. Som en avslutning på sitt öppna brev pekar hon på att det hela kan röra sig om en generationsfråga. De yngre minns inte vad kampen kostade och vilket pris den föregående generationen betalat.

Liksom för så många andra borgerliga kvinnor var skönlitteraturen viktig för Alexandra Gripenberg och hennes inlägg i debatten om den nya kvinnan i litteraturen byggde på en egen erfarenhet som skönlitterär författare. Hennes ideologiska position går inte enkelt att inordna på en traditionell höger-vänsterskala. Hon liksom flera svensktalande kvinnor engagerade sig för det finska språket och folket och bildade Finsk Qvinnoförening. Denna stod i mycket i motsatsställning till Unionen, en mer högerinriktad kvinnoorganisation. Det var på mandat från Finsk Qvinnoförening Gripenberg agerade internationellt. Hon var, liksom Eva Fryxell som hon beundrade, en stark motståndare till Ellen Keys kvinnosyn och förkunnelse.

Åkerhielm svarade på Alexandra Gripenbergs öppna brev.³⁰¹ Att hon gjorde det berodde på, som hon skriver, att hon funnit tonen i framställningen sådan att hon kunde svara utan ”minskad själfaktning” – något hon inte var van vid. Hon börjar med Nora och förklarar att hon naturligtvis inte tror att någon enskild man eller kvinna kan framkalla ”en tidsrörelse”. Skönlitteraturen är livets spegelbild och i den möter idéer som redan rör sig i en viss tid. Åkerhielm ser den tidiga kvinnorörelsens idéer som ”en af gammalliberalismens många vackra drömmar” som alla hade samma fel:

de glömde att taga hänsyn till det material, hvori de skulle förverkligas – den outgrundliga, irrationella människan. De som först banade väg för en tidsströmning veta aldrig hvad den skall föra med sig; hvar frihetsrörelse har sin gironde, som dess jakobiner sedan sända till schavotten.

Utveckling är inte alltid det samma som framåtskridande utan kan leda till fördärv. Även om Åkerhielm själv kan se sin sak som ”dödsdömd” finner hon som enda lösning att försöka fördröja utvecklingen. Hon önskar ”höja kvinnan” men anser att kvinnorna inte skall drivas ut ur hemmen i offentligheten. Hon försvarar sin egen position som skrivande kvinna med att hon tidigare sett det som att ”publiciteten var en förnedring för kvinnan”, men kommit fram till att det varit hennes skyldighet att ge sig in i debatten. Men någon glädje av det har hon knappast haft.

Väl kan vår känsla smekas af loford, af att världen känner vårt namn – men uppväges detta af att hvar liten glöp som kan ta i en penna har rätt att handtera samma namn som vore han bror med oss, att hvar rad vi sända ut i världen drar med sig en skur af dumma kritiker, ohyfsade bemötanden, ilska personliga utfall som svar på sakliga uttalanden?

Klara Johansons ironier

Om Annie Åkerhielms syfte med sina artiklar var att få uppmärksamhet för sin nya roman, *Riktiga människor*, så uppnådde hon det. Men recensionen hon fick i den tidning där hon själv fått utrymme i spalterna var allt annat är berömmande. I en dräpande ironisk anmälan gick Klara Johanson till motangrepp.³⁰²

Riktiga människor utspelade sig kring ett skånskt storgods. Två systrar, Sonja och den fem år yngre Fredrika, står i centrum. De är uppväxta i en familj där fadern är liberal-radikal professor. Sonja gifter sig, mot faderns önskan, med en troende idealistiskt inriktad man som blir präst och så småningom fanatisk socialist. Sonja är fritänkande och en personlighet på ett sätt som följer Ellen Keys ideal. Den präktiga systemen Fredrika gifter sig till allas förvåning med en greve och ”Fredrika blir världsdam på sitt stilla okonstlade sätt”. Hon står vid sin mans sida då en strejk utbryter på godset. Den har orsakats av att en trotjänare vägrat gå med i facket. Under strejken förfaller det förut blomstrande och välskötta jordbruket. För att lösa konflikten, offerar sig trotjänaren och säger upp sig. Han blir ihjälslagen av fackliga sympatisörer och då avblåses konflikten. Den radikale prästen, som den gode godsägaren anställt, inser att han tagit fel då han valt sida i konflikten och de båda männen, liksom systrarna, försonas.

Klara Johanson beskriver avsikten bakom boken som att ”återbörda grefvarna och baronerna åt litteraturen, där de fordomdags fyllde glansroller, som numera glidit öfver till namnlösa parvenyer, under det de

själfva slita ondt som syndabockar i små fatala skämttidningsanekdoter”. Det är en avgrund mellan Åkerhielms värld och ”dessa frivilliga proletärer, bättre mans barn som af okynne gjort sig urarfva i moral”. Hon kallar Åkerhielms position en av ”stagnerad oförvitlighet” och anser henne mer skapad till ultrakonservativ politiker än romanförfattare. Personerna i romanen har enligt Johanson inget liv utan deras enda uppgift är att illustrera författarens åsikter som hon hårt avfärdar. ”Hur fördunklas icke lastens nymoraliska fraseologi af dygdens rättframma cynismer!” Klara Johanson slutar med att undra om det aldrig skall komma några romaner man kan rekommendera åt ”ungdom och delikata personer”.

Klara Johansons skarpa penna var av betydelse både kvinnopolitiskt och för enskilda författare. Hon var en av de få kvinnor som vid denna tid hade en etablerad position som kritiker. Hon betydde mycket som stöd för Jane Gernandt-Claine och i deras brevväxling finns en kommentar till debatten med Åkerhielm. Åter från Uppsala där Jane Gernandt-Claine inlett debatten om den nya kvinnan skrev hon ett vykort till Klara Johanson för att berätta att kritiken av *Riktiga människor* verkligen rönt uppskattning:

Stockholm 19 nov 1909

Käraste Klara!

Nyss hemkommen från ett flygande kort besök i Uppsala, kan jag inte låta bli att tala om hvilket intryck din kritik öfver de riktiga människorna gjorde där borta och på tåget, kära du, på tåget ... Folk talade bara om hur kvickt det var, och Dr Johan Mårtensen påstod att det satt honom i godt lynne för hela dagen... Jag måste låta dig veta det.

Din Jane Cl³⁰³

Debatten gav även eko i annat material i *Stockholms Dagblad*. I serien ”Stockholmskan” tecknar Lotten Ekman, under signaturen Nitouche, ett humoristiskt porträtt med udd. En ung flicka som flyttat in till storstaden bor enkelt inackorderad och arbetar träget på kontor. Den ordentliga flickan går inte ut och dansar boston som kamraterna utan tillbringar sin

lediga tid i en familj där man läser högt. En sådan familjekväll beskrivs: ”Frun tar in äpplen och nötter och frågar, vilket hon helst vill ha i julklapp: Anne-Marie Qvidings *Giftiga människor* eller Osvar Nilssons *Snödroppen*.” Nitouche parodi på en uppbygglig historia slutar i ljusa färger. Den ordentliga flickan träffar en miljonär och kåseriet slutar ”Det är dygdens belöning.”³⁰⁴

Anna Lindhagens sanningssökande

Anna Lindhagen gick in i debatten efter Annie Åkerhielms artiklar genom att hålla ett föredrag som publicerades i *Social-Demokraten* under rubriken ”Hur har den moderna kvinnan tänkts?”³⁰⁵ Lindhagen börjar med att definiera begreppet modern kvinna som en sådan som ”intager en *medveten* ställning till tidsrörelserna och därvid vill hävda kvinnans självständighet och rätt till utveckling”. Hon ser tidsrörelserna som flera. Först en som är beroende av den ekonomiska utvecklingen, som gör att kvinnor, antingen de önskar det eller inte, måste arbeta utanför hemmet. Här citerar Lindhagen med instämmande en rad krav på utökade rättigheter som kvinnosakskvinnorna framför. En annan tidsrörelse berör förhållande mellan ”mannen och kvinnan och deras förhållande till barnet” och det är de i det sammanhanget ”radikalt tänkande”, som Lindhagen menar vanligtvis räknas som moderna kvinnor, vilket Lindhagen anser vara att missbruka ordet. Även de kvinnor som inte vill ge sig in på ”lösningen av kärleksproblemet”, utan kämpar för rätt till arbete och medborgarskap, vill Lindhagen räkna till de moderna. Hon menar att Åkerhielm inskränker begreppet enbart till ”den gammalfeministiska typen” och ger Åkerhielm rätt i att den typen inte går att hitta i skönlitteraturen. Om Åkerhielm säger hon: ”I yttringar av nya kvinnors kärleksliv ser hon enbart erotisk böjelse och intet sökande efter sanningen.” Lindhagen nämner så en rad sanningssökare. Främst bland dem sätter hon ”vår stora nykvinnoskapare Ellen Key, den världsberömda, och även hos oss numera såsom auktoritet ganska erkända”. I övrigt nämner hon:

Sonja Kovalevsky, Anne Charlotte Leffler, Victoria Benedictssons *Pengar* och Frida Stéenhoffs *Lejonets unge*. ”Hos dessa fyra borde det vara ett obestridligt faktum att den nya kvinnan lever ett så gott som alldeles färdigbildat liv.” De tre första är de ”vänner” som Ellen Key redan i början av 1890-talet utnämnde till just sanningssökare. Hos samtida författare ser inte Lindhagen den nya kvinnans konturer lika klart som hos de hon nämnt, men Gertrud sätter kärleken så högt att hon sökt den tre gånger och har modet att gå bort ensam. Lindhagen nämner sedan Henning von Melsteds ”Eyvor”, flickorna i *Norrtullsligan* och Maria Sandels arbetarkvinnor. Hon påminner om att man även utanför skönlitteraturen kan hitta moderna kvinnor och tar Charlotte Perkins Gilman som exempel.

Anna Lindhagen avslutar med att sammanfatta de punkter hon menar kännetecknar den moderna kvinnan. Hon väntar sig inte längre att bli försörjd av anhöriga. Hon möter ofta problem i yrkeslivet då hon blir förbigången och får dåligt betalt därför att hon är kvinna. Konflikten mellan att behålla ett arbete eller offra sin kärlek gör ofta situationen svårare för henne än för den gamla kvinnan. Den nya kvinnan möter även konflikter ”inom själva kärleken. Den nya kvinnans fordran, att verkligen högakta och hålla av, för att kunna leva ett erotiskt samliv är denna kamps innebörd”.

Presentationen av Lindhagen har tidigare visat att hon var en varm beundrare av Ellen Key, men i sitt inlägg i debatten vill hon skilja den ”moderna kvinnan” som yrkesarbetande från kvinnan i relation till män och barn. I fråga om kvinnans yrkesarbete instämmer hon i kvinnorörelsens krav. Lindhagen anser att det är de ”radikalt tänkande” vad gäller ”mannen och kvinnan och deras förhållande till barnet” som debatten om den ”moderna kvinnan” gäller.

Anna Lindhagens tvådelning av frågan blir en lösning för henne, som, trots Keys avståndstagande till all organisering, valde att engagera sig politiskt. Sanningssökandet blir den nya kvinnas krav på att både kunna högakta och hålla av en man för att ha ett erotiskt samliv. Lindhagen undviker i sitt inlägg kontroversiella punkter.

Annie Åkerhielm

Annie Åkerhielm (1869–1956) var dotter till den svenske utopisten Nils Herman Quiding. Hon debuterade som författare 1899 och utgav över tjugo romaner, samt skrev även noveller, sagor, dikter och dramatik. 1906 gifte hon sig med baron Dan Åkerhielm som var tidningsman och under en period på 1890-talet chefredaktör för *Svenska Dagbladet*. Hon var styrelseledamot av Sveriges författarförening mellan 1929 och 1936. Hennes journalistik och sakprosa visar hennes tilltagande entusiasm för nationalsocialismen.

Annie Åkerhielm och en ny kvinnopolitisk position

Annie Åkerhielm var både politiskt kunnig och engagerad. Hon var dotter till den svenske utopisten Nils Herman Quiding, rådman och riksdagsman och flitig skribent i *Malmö tidning*. Under pseudonymen Nils Nilsson arbetskarl utgav han mellan 1871–1876 *Slutlikvid med Sveriges lag*. Ronny Ambjörnsson, som lyft fram och idéhistoriskt inplacerat hans utopi, förstår den som en helt igenom idealistisk historiekonstruktion, som han kopplar till strömningar som under 1830- och 40-talen var starka i Lund. Där förenades då skandinavism, liberalism och en unghegeliansk kulturkritik med en radikal framstegstro. Hos Quiding saknas, enligt Ambjörnsson, en förmedlande länk mellan idé och verklighet:

Quiding vacklar hela sitt liv mellan att uppfatta å ena sidan arbetarna som den progressiva kraften och å den andra de stora männen, bildningseliten, det skikt Quiding själv som ämbetsman tillhör.³⁰⁶

I den framtid för landet Quiding beskrev fanns inte längre en överklass och en underklass. Men istället finns ett genomorganiserat samhälle där statistik användes för att med största förnuft tillgodose människors behov och skapa ordning. En ny överhet skulle styra med hjälp av väktare som upprätthöll ordningen. Någon familj existerade inte i Quidings framtidssamhälle. Modern tog hand om barnen tills de var fyra år. Därefter övertog barnhem och skola de ungas fostran, som var strängt reglerad av staten. Kvinnorna var tvungna att föda barn men kunde fritt välja vilken man som skulle befrukta dem. ”Könsdriften”, som Quiding kallade den, var fri, i denna annars genomreglerade utopi.

Yvonne Hirdman har gjort en beskrivning av Quidings utopi i *Att lägga livet till rätta*. Hon diskuterar hur utopistens idéer om central planering och reglering ibland skymtade i retoriken hos de ledande inom socialdemokratin även om det var realpolitiken som gällde. Samhället som huvudansvarigt för barnen och ett fritt kärleksliv har i olika tapp-

ningar satt sina spår hos till exempel Axel Danielsson, Hinke Bergegren och Frida Stéenhoff. Hirdman citerar även Erik Hedén som avvisar att barnen ska tas från mödrarna men pläderar för ökad kontroll av uppfostrarna. Hirdman beskriver hur idéer om en ”kollektiv hemtillvaro” undviks inom den tidiga arbetarrörelsen och hon anser att det berodde på en kluvenhet i kvinnofrågan:

Jag menar att när det gällde ett kommande tillvaroliv härskade två omedvetna drömmar: den ena var den utopiska drömmen om den sexuella kvinnan, befriad barn och hem, den andra var mardrömmen om just samma sak.³⁰⁷

För Strindberg var Quiding under 1880-talet något av profet och i *Brand* publicerades ett flertal utdrag ur hans texter och artiklar om honom.³⁰⁸

Utopistens yngsta dotter Annie Quiding tog avstånd från faderns sexuella utopi och kom att värna familjen och monogamin. Men hon var sannerligen sin fars dotter i så avseende att hon var politiskt intresserad och hans antidemokratiska modell för samhällets styrning behöll hon.

Annie Quiding debuterade 1899 med en roman och en samling dikter. Hennes långa berättande dikt *Bröderna* belönades 1901 av Svenska Akademien. Att hon hade en position inom kulturella kretsar visas av att hon var styrelseledamot av Sveriges författarförening.³⁰⁹ Både politiskt och kvinnopolitiskt oroadde hon genom sina åsikter. Hon har senare kallats en tendensförfattare i konservativ anda, högerns enfant terrible och kvinnorörelsens svarta får. Bibi Jonsson, som behandlat främst hennes trettioalstexter, beskriver svårigheten att definitivt placera henne i en moderniseringsfientlig konservativ tradition, eftersom Åkerhielm i sina romaner är för modernisering och förändring och framställer kvinnors rätt till utveckling, ja, även en egen karriär, i positiva dagar.³¹⁰

Att Åkerhielm 1909 var kontroversiell inom kvinnorörelsen framgår av både Klara Johansons och Alexandra Gripenbergs inlägg. Inte minst visar det senare hur svårt det var att komma åt Åkerhielms argumentation. Det intressanta är att hon hyste åsikter som till olika delar samman-

föll med andras, vilkas radikalism förde dem till motsatta lägret efter en traditionell höger-vänster-skala. Jag skall med några exempel beskriva hur Annie Åkerhielms alternativ såg ut. De utgör en del av det idéarv som efter andra världskriget sopats under mattan. Hon drev kravet på renhet, eller trohet till sin spets. Kvinnan skulle underordna sig mannen i äktenskapet och vara trogen in i och efter döden. Åkerhielms krav på högsta moral och pliktuppfyllelse var konsekvent och gav kvinnor en viktig funktion i samhället då de offrade sig i sin roll som maka och mor.

I Annie Åkerhielms tidiga dikter och romaner finns motiv och positioner som återkommer. Ofta ställs radikalism mot tradition. I *Bröderna* går två bröder olika vägar sedan de förälskat sig i samma flicka. Den ene, som blir präst, vinner den älskade och stannar kvar i hemtrakten. Den andre väljer i "svartsjukt hat" "trosets religion" och kommer att omfatta en "ateism", som till en början är fanatisk. Han blir läkare och strider mot "lidandet och döden". Han hoppas att nöden skall kunna lindras genom "vetenskapens rön". När han många år senare vänder åter till hemmet försonas bröderna i en insikt om att de kan behålla sina olika trosinriktningar, men ändå förenas. Läkaren har kommit fram till att det i alla religioner finns ett sökande. Det som bör bekämpas är en egoism där jaget endast stävar efter "egen vinst". Dikten slutar med dessa försonlighetens rader:

Men gud som skådar allt i helig ro
 Har plats för båda i sin världshushållning
 Hvar ädel åtrå, offervillig tro
 Är för hans himmelrike en behållning.³¹¹

I romanen *En droppe ur hafvet* är hjälten "en kringirrande politisk äventyrare", som återkommer till hemmet efter 20 år och då gifter sig med "rätt" flicka som är ärlig, blygsam och vänlig mot alla. Hon ställs mot en ytlig, nöjeslysten kvinna på ett sätt som går igen i flera romaner till exempel *Riktiga människor*.³¹² Romanernas manliga hjältar är idealister som på olika sätt önskar förbättra livet för sina medmänniskor. I *Den*

sofvande staden figurerar en ung ingenjör som har nya idéer som skulle kunna rädda ett företag i kris. Men han hindras av oheliga allianser mellan samhällets nya och gamla representanter. Hans hustru står troget vid hans sida. Även arbetarna, som tar farväl då ingenjören tvingas lämna staden, har förstått att han skulle ha kunnat rädda företaget om han inte bortmanövrerats.

Ingenjören är representant för den goda kraft som behövs för att förändra samhället. I *Riktiga människor* var godsägaren den framsynte, gode arbetsgivaren. Hoten mot de dugliga ledarna kommer även från arbetarnas organisationer. ”Fackföreningsrörelsen hatar ingen fiende så bittert som den gode arbetsgivaren.” De fackligt organiserade i Åkerhielms romaner styrs ofta av principer och dogmatism på ett sätt som hindrar dem från att ta hänsyn till den enskildes situation. De övriga arbetarna på godset, eller företaget, förstår däremot att uppskatta kompetensen hos den som vill förnya och förbättra.³¹³

På ett markant sätt skiljer sig Annie Åkerhielms böcker från samtida kvinnliga författares romaner. Åkerhielm inför gärna diskussioner om politiska, filosofiska och ekonomiska förhållanden. Hos samtida manliga författare, som till exempel von Melsted, finns liknande inslag men Annie Åkerhielms resonemang går oftast djupare i de frågor som tas upp. I romanerna är hon sällan provocerande på samma uttalade sätt som i sina andra skrifter.

Antidemokratiska stämningstunder utkom 1917 och redan titeln är utmanande. Hon uttrycker sig i klarspråk där många andra aktade sig för att tydligt gå emot parlamentarism och demokrati.

Jag **hatar** demokratin!

Hvarför? Därför att den är andelös, fantasilös, konturlös, färglös, grå – grå som en lervällning. En demokratiserad värld har icke skogar och sjöar, dalar och berg. En demokratiserad värld är en lervälling utan gräns. Den har ingen upphöjd höjdpunkt, ingen fast linje, erbjuder ingen hvila för öga och tanke – bort med dem, om de skulle finnas; de äro icke demokratiska! (s. 5)

Annie Åkerhielms åsikter här var långt ifrån unika. Rädslan för nivel-
 lering var ju ett genomgående drag i den aristokratiska hållning som
 genomsyrade Nietzscheanhängare som Brandes och Key. Åkerhielm gör
 själv en jämförelse med de åsikter Key uttryckt i *Skönhet för alla*.

På den tid jag ännu förvånades öfver något, väckte det stundom
 min undran att samma personer som i politiskt hänseende voro
 glödande demokrater, i estetiskt och intellektuellt voro hänsyns-
 löst exklusiva. Det förvånade mig, att Ellen Key skref ”Skönhet
 för alla” på samma gång hon förklarade, att kulturen ej skulle
 lida någon förlust, om hela svenska folket dränktes, blott hon
 finge utvälja ett dussin personer att sitta högst uppe på Åresku-
 tan. Ty hvad, tänkte jag, skulle ”alla” med skönhet, sedan de
 voro dränkta? Det förvånade mig, att desamma, som talade med
 nästan religiös vördnad om **Folket**, icke hade ord af nog hvasst
 förakt för ”allmänheten”, ”genomsnittspubliken”, ”den stora
 hopen”. Att de inte förstå, tänkte jag, att demokrati betyder just
 att ”allmänhetens” synpunkter skola vara de normgivande, att
 ”genomsnittspubliken” skall sitta till doms öfver intelligenserna,
 ”den stora hopen” styra land och rike och oss alla. (s. 5f.)

Åkerhielms observation av hur uttrycket ”folket” användes hos andra,
 som liksom hon inte omfattade en tro på demokratin, är intressant och
 pekar mot vikten av att relatera politiskt ställningstagande till människo-
 syn. När Åkerhielm presenterar sin egen uppfattning blir den logisk och
 hon framhåller drag som skulle kunna kallas folkbildande:

Jag vill, att konst och litteratur i stort sedt skola se sin uppgift
 att bereda den skönhetsglädje och höjande fantasinäring och att
 de därför – med skyldigt undantag för de sällsynta framtidsrika
 begåfningar som med bästa vilja ej **kunna** gå de vanliga vägarna
 – skola tala det språk mängden förstår. I en anspråkslös verk-
 samhet som konst- och litteraturrecensent har jag städse efter

bästa förmåga sökt bekämpa allt som **onödigtvis** afsöndrade sig från den sunda genomsnittsuppfattningen. Jag vill blott icke, att hopen skall styra staten. Det är så oändligt mycket ofarligare att felbedöma en tafla eller en dikt än ett lagförslag, en administrativ åtgärd eller en diplomatisk not. (s. 6)

Åkerhielm betonar att hennes hat mot demokratin inte innebär ett hat till underklassen. Hon anser inte heller överklassen som sådan lämpad för att ha inflytande över staten. Det är ett område där det krävs de största kunskaperna, överblicken och självdisciplinerna. När hon sedan ger sin syn på riksdagen efter år 1909, då rösträtten blev allmän för män, sparar hon inte på sitt förakt för vad som där sker. ”Pratkvarnen mal och mal” och de synpunkter som framförs är ”barnsliga, ytliga och intill leda nötta och triviala”. Föraktet för politikerna är stort men hon vänder sig även mot de samtida ”kvasi-elitkretsar” som hon skiljer från en äkta intellektuell högkultur. Hon tror på vetenskapen och ängslas för det hon kallar en ”inkompetenskult” där ”fackmännen öfverallt utträngas af parlamentariker”.³¹⁴ När hon lägger fram sin föreställning om ”den verkliga, opåverkade folkviljan” anser hon att den, liksom hon själv, skulle förorda ”ett godt patriarkaliskt envælde”. Åkerhielm hyllade stora män som ledare och det ledde henne småningom till att se Hitler som en ”ödets man” som effektivt skulle kunna leda sitt samhälle till utveckling och förändring.³¹⁵

Det politikerförakt som blottas är Åkerhielm långt ifrån ensam om vid denna tid av kraftmätningar och oviss förändring inom landet. Förakt för kompromisser och förhandlingar är ett drag som förenar höger- och vänsterradikaler. Åren efter första världskriget kom att visa att många intellektuella anslöt sig till partier som förordade elitstyre och totalitära regimer. En maskulinitet med inslag av kraft och styrka framtonade och kvinnor förhöll sig på olika sätt till den. Det kommer att framgå i nästa kapitel där även radikala manliga krav på trohet och renhet tas upp.

Romaner och positioner

Jag skall nu presentera och diskutera de texter Åkerhielm tog upp i sin artikelserie. Som nämnts jämför hon i inledningen den debatt om Söderbergs *Gertrud* som just rasade med debatten om *Ett dockhem*. Enbart den senare har ju i litteraturhistorieskrivningen behandlas som en viktig litterär händelse. Där introducerade Ibsen, enligt mångas uppfattning, ett nytt område för litteraturen och satte enligt Brandes recept problem under debatt. I en sådan historieskrivning vägs inte de insatser in som kritiker som Sophie Adlersparre, Eva Fryxell och även Ellen Key gjorde för att lyfta fram kvinnors perspektiv och kritisera dubbelmoralen. I de tolkningar av Ibsens pjäs som förts vidare i historieskrivningen har även kontexten runt innehållet successivt tunnats ut. Redan Alexandra Gripenberg hade ansett sig tvungen att påminna om att Ibsen knappast kunde anses framföra den standpunkt kvinnorörelsen intog. Kvinnorörelsen ansåg inte Nora vara en idealkvinna att efterlikna. Det gjorde däremot, som framkommit, Ellen Key sedan hon gått i opposition mot kvinnorörelsen.

Gertrud

Gertruddebatten har inte fått rang av en litterär händelse, men den är minst lika intressant om man vill förstå de fortsatta förhandlingar som fördes om normer för manlighet, kvinnlighet och äktenskap. 1909 var det liksom trettio år tidigare en pjäs av en manlig författare som fick många att reagera. En pjäs som visades på scenen nådde ut till kulturintresserade och det var lätt för många att skaffa en åsikt.

Budskapet i Söderbergs *Gertrud* tolkas av Anna Lindhagen som att huvudpersonen söker "Sanningen" i en idealiserad kärlek i Ellen Keys anda. Ingen av de andra inläggen fördjupar sig i en tolkning av pjäsen. Man verkar uppfatta *Gertrud* som ett inlägg till förmån för Keys kärlekssyn, eller enbart förfasa sig över ett en kvinna med sådana åsikter framställdes på scenen. Att huvudpersonen försöker förverkliga en högt idealiserad bild av kärleken i sina relationer är tydligt. Däremot inte att pjäsen behöver tolkas som positiv till en sådan syn, men Söderbergs

stycke är definitivt ett inlägg i den aktuella samtidsdebatten.

Två framgångsrika män, med gemensam studietid i Uppsala och engagemang i Verdandi bakom sig, älskar båda Gertrud. Den ene, en författare, var hennes första kärlek. Han hade svårt att förena sitt skrivande med kärleken och då hon hittade reflexionen ”Kvinnas kärlek och mannens verk – de två, äro fiender av begynnelsen” i hans anteckningar beslutade hon sig för att lämna honom för att han skulle kunna förverkliga det som var viktigast för honom. Efter brytningen dem emellan har han vistats utomlands men kommer nu hem och firas med en stor fest på sin 50-årsdag. Den andre, som Gertrud nu är gift med, befinner sig mitt uppe i en politisk karriär och är på väg att bli statsråd. Gertrud möter ett ungt geni, en musiker, som hon förälskar sig i och till slut förenas med fysiskt. Det visar sig dock att den unge mannen föraktar en frigjord kvinna. Detta blir tydligt i en scen då han avslöjar sig för Gertrud:

Du är inte någon riktig kvinna. En kvinna skall ljuga och smila och smeka. Ja, smeka – det kan du. Men du gör det för ditt eget nöje. Och det *vet* du! Sådant får en kvinna inte veta.

Och jag har redan ägt dig. Det man vunnit är ingenting. Det man har att vinna är allt.³¹⁶

”Jag tror på köttets lust och själens obotliga ensamhet” är den åsikt författaren i pjäsen, Gertruds första kärlek, haft som devis. När huvudpersonen lämnar de två äldre männen, som fortfarande bedyrar henne sin kärlek, är det för att det de kan erbjuda henne är för lite. Hon söker allt mer desperat efter ”rött hjärteblod”. Det negativa porträttet av deras bohemiske, demoniske medtävlare gör att Gertruds passion för honom kan ifrågasättas. Åkerhielms tolkning, att det knappast handlar om ”kvinnlig själsutveckling” utan ”köttets lust” kan ha fog för sig. Men hon väljer inte att ta författaren som bundsförvant mot en överidealiserad, av Key inspirerad, tolkning av kärlek och jakt på starka känslor. Öppenheten i texten ger utrymme för flera tolkningar.

Ett ämne i tiden

Alexandra Gripenberg instämmer i den kritik som riktats mot vad hon uppfattar som en modetrend i litteraturen. Hon ser en påverkan från Strindberg hos von Melsted, Söderberg och andra både manliga och kvinnliga författare. Gripenbergs syn på författarnas motiv att skildra sina gestalter kan jämföras med Elisabeth Grundtvigs syn på drivkraften bakom bohemförfattarnas utmaningar under 1880-talet. Även hon såg det som en trend i sin skrift *Nutidens sedliga likhetskrav* – den gången ett mode inspirerat av franska författare.

Figaros bröllop av Hugo Öberg var trendig och i högsta grad anpassad för en smal borgerlig publik. Den verkade fungera som något av sällskapsspel, med tydliga referenser till en klassisk litterär och musikalisk repertoar som gör att det krävs ett kulturellt kapital för en införstådd läsning. Berättelsen flödar även av syftningar på den aktuella diskussionen och har drag av skvaller. Där finns en man som är specialist på ”Gretchenflickor och Gertrudfruar”. Till och med Ellen Keys husgud dras in i ett uppenbart undergrävande syfte:

Goethe gifte sig ju slutligen med sin piga, men hon hade åtminstone vett nog att hålla sig på sin plats, satt och stoppade hans strumpor och beundrade på avstånd sitt snille till man! (s. 118)

Frun i huset, en Gertrudtyp, får mothugg av en hårt arbetande skådespelerska:

Jo, hon hör bestämdt till de där fruarna, som har för lite att göra och går och får kärleksfantasier och sånt där. Hvad jag tycker det är fånigt med all denna erotik, jolmigt och osundt. Ansvarslöst! De skulle bara tvingas att arbeta för sitt uppehälle och dras in i kampen för tillvaron, så fick de se på annat. Kvinnan, som måste vara arbetskamrat med mannen, hon får en annan syn på kärleken, hon. Jag är säker på att fru Vanell tycker att hennes man är brutal och hänsynslös, för det gör de alltid, den sortens fruar,

men hon skulle bara vara vid teatern. Ta emot ovett, skällsord och svordomar från nervösa kapellmästare och regissörer, som behandlar en som man vore afskum! Då lär man sig att sätta värde på en äkta mans beskydd och det varma hemmet. (s. 61)

Snarare än att vara ett försvar för den gifta kvinnans rätt att följa sina förälskelser är detta ett försvar för status quo. Allt vädras under handlingens gång, men blir vid det gamla. Den äkta mannen, som även han förälskat sig i en annan kvinna, skriver en roman och kommer så över sina känslor.

Ernst Didrings *Högt spel* är det verk Åkerhielm har minst invändningar mot. Det är en pjäs som utspelar sig inom en högborgerlig familj. En förbjuden attraktion som uppstår botas genom en väns ingripande. Det är en form av psykologisk pedagogisk handledning nästan i linje med godhetens pedagogik och allt slutar i harmoni.³¹⁷

Hugo Öberg och Ernst Didring ansluter rätt till den aktuella debatten. De håller sig inom ramarna för tidens anständighet och knappast något förändras i grunden, men en lek med det ekivoka temat kring otrohet från kvinnors sida kittlade troligtvis publiken.

En fråga om maskulinitet

De manliga författarnas kvinnoskildringar handlar ofta, särskilt i fallet von Melsted, mest om konstruktionen av maskulinitet. I den vänster-radikale Henning von Melsteds *Milla* finns inslag av provokation särskilt i de diskussioner om arbetarproblem, lagstiftning kring skilsmässa och prostitution som förs. Den kvinnliga huvudpersonen gifter sig först med en militär för att få en position. Hon följer sedan sin attraktion för en arbetarvänlig ingenjör. Då han dör kastas hon ut i radikala kretsar i Paris och Berlin där hon har en affär med en anarkistisk konstnär. Hon räddas av en svensk godsägare som gjort det till sin livsuppgift att återupprätta familjens gods enligt nya riktlinjer, med andelsbruk och en folkhögskola. Han blir bokens verkliga hjälte och ”frigörelsens verk utförde han även mot Milla”. De förenas, men inte i blind passion. Hon får en tid en upp-

gift som mor till sitt barn, men kan inte bli en uppbyggande kraft utan dör på slutet.³¹⁸ Det kan tolkas som en bekräftelse av hennes ärvda dåliga karaktär eller som ett straff för hennes tidigare erotiska äventyrlighet.

Den frigjorda kvinnan skildras här men hon accepteras knappast. Att hon beräknande väljer sin första man för att få en trygg framtid innebär att hon i utgångsläget blir moraliskt tvivelaktig. Relationen till den arbetarvänlige ingenjören, Hans, har drag av strindbergsk könskamp. Milla framstår som hotfull genom att bryta konventionerna om den sedesamma kvinnan, samtidigt som den erotiskt aktiva kvinnan är lockande.

Millas lifliga temperament kom henne att begära ständig oafbruten vitalitet i deras personliga förhållande, och hellre än dödtid accepterade hon en stark spänning emellan dem. Äfven vredgade utbrott från Hans skänkte henne en verklighetskänsla, som ehuru plågsam, icke var fri från erotisk njutning. Oberördhet tydde hon däremot som lättja i känslan, och hon använde då all sin uppfinningsförmåga för att genom elakheter driva honom fram till strid, hennes bleka ansikte brann af en intensiv eld, som gaf henne hatets skönhet. (s. 124)

von Melsted hade redan två år tidigare med *Kvinnoöden* troligtvis haft sitt sikte inställt på kvinnliga läsare. Även den romanen utspelar sig bland de välbeställda i militär- och adelskretsar och innehåller som en extra krydda en skildring av en prostituerad. Samma typ av kvinnoskildring finns i berättelsen ”En moder” som publicerades i *Morgonbris* 1909.

Milla ansluter sig till en naturalistisk tradition och kvinnoskildringarna har en kvinnoföraktande ton. Många kvinnor drabbas av livskatastrofer, lidande och en död som förefaller predestinerad av deras kön. Det finns en tydlig fascination i beskrivningar av kvinnors sexuella beteende men samtidigt en ambivalens då de både framställs som eggande och motbjudande. Milla söker starka känslor – den ”röda” kraft som Ellen Key anvisat som specialområde för framtidens kvinna. Med Åkerhielm skulle man kunna förstå kvinnornas undergång som att de blir offer för sina

erotiska känslor. En annan orsak till kvinnornas öden kan sökas i den vetenskapliga grund som naturalisterna åberopade då de ansåg sig objektivt studera människor i en speciell miljö. von Melstad skildrar ofta överklassen och kvinnor i relation till denna. Arvsbiologiska inslag syns inte så tydligt i *Milla* men kan förstås som en underström. Om von Melstads syfte var att avslöja degenererade drag hos samhällets stöttepelare, så är det kvinnor som utsätts för den intensivaste granskningen. Den manliga hjälten i *Milla* liknar däremot till förväxling Åkerhielms idealiserade gode godsägare. Han är en vänstervariant av en god patriark. Att manliga huvudfigurer i *Milla* idealiseras som framtidsmän medan kvinnan, som är bokens centralgestalt, måste gå under gör att den politiskt knappast kunde fungera som positiv förebild för kvinnor som sökte frigöra sig. Millas sökande efter erotik förknippas inte med några positiva ideal.

När Hjalmar Söderbergs Gertrud följer sina känslor framställs det som att hon följer höga ideal. Hon kräver mer av kärleken än de två liberala männen kunde ge. När hon läses som en representant för Keys ideal innebär det att hennes handlande kan sättas i relation till något av en rörelse. Även om Key själv inte definierade sin livstro på det sättet gav hennes tankar en ram för ett individuellt handlande som kan förstås som en kollektiv tankegemenskap. Att Gertruds sökande efter sanningen behöver tolkas som något positivt, som Anna Lindhagen gör, är inte säkert. Det behöver heller inte ses som den centrala problematiken. De civiliserade framgångsrika männen älskar båda Gertrud, men det är inte dem hon väljer utan en ung, demonisk man med förlegad kvinnosyn. Vissa borgerliga män hade börjat ändra sin kvinnosyn men kvinnorna kunde ändå föredra män med primitiva drag. Om det verkligen var vad de nya kvinnorna avsåg var en av de frågor Söderberg öppnade för i *Gertrud*. De samtida kvinnliga författarna svarade på olika sätt.

Kvinnlighet och manlighet under debatt

Norrtullsligan kan läsas som en replik på Hjalmar Söderbergs *Gertrud*.³¹⁹ Det blir tydligt då ett citat ur Söderbergs pjäs parafrastras och relateras till kvinnornas situation.

[K]vinnans kärlek och kvinnans verk måste vara fiender, som vi har det ställt nuförtiden. Det enda sättet för oss att förlika de bägge tingen har alltid varit att göra ett kärleksverk av dem. Och det kan ju en sjuksköterska göra, en lärarinna kanske, en som har höns eller en trädgård och allra mest en hustru eller en mor, men nämn mig en kontorist, som kan göra ett kärleksverk av sitt sifferarbete och sin maskinskrivning. (s. 48)

Norrtullsligan innebar Elin Wägners litterära genombrott och romanen liksom författarskapet i övrigt har behandlats flitigt i forskningen. Det har hävdats att den moderna yrkeskvinnan här på allvar framträder i litteraturen. Fyra unga kvinnor delar en lägenhet och Ligan, som de kallar sig själva, har som bohemer jämförts med figurerna i Strindbergs *Röda rummet*. Boel Hackman anser att skillnaden mellan de båda romanernas bohemer avslöjar hur olika mäns och kvinnors villkor var. Hackman läser, liksom Heggestad vad gäller 1880-talsförfattarna, fram en dubbelhet i kvinnornas syn på både arbete och äktenskap. Deras förhållanden och villkor ställs emot tidens normer för femininitet och moderskap.³²⁰

Den ironiskt, humoristiska ton Wägner håller genom större delen av sin text har gjort att författaren på ett nydanande sätt här ansetts sätt föra in drag från journalistiken i romanen. Mycket i berättelsen är, liksom inom journalistiken, kommentarer till företeelser i tiden.

Karl Lindqvist, som studerat gruppskildringar i tiotalisternas verk, analyserade tidigt *Norrtullsligan* och placerade då tveklöst Wägners text som stöd för Keys idéer.³²¹ Huvudpersonen lämnar i slutet av berättelsen firman, där hon varit exploaterad både fysiskt och psykiskt. Hon flyttar, eller egentligen flyr, till landet, där hon bistår en bättre ställd väninna genom att utföra ett ”naturenligt” arbete. Det vill säga ett arbete inom det område Ellen Key ansåg utgjorde kvinnans speciella kompetenssfär.

Skildringen av hur Ligans medlemmar försöker dra sig fram på svältlöner och hur planerna på en strejk splittrar dem gör att romanen förhåller sig kritisk till arbetsgivarna. Samtidigt skapas förståelse för olika kvinnors svårigheter att gå med i solidariska aktioner för att kollektivt

förbättra sin situation. I berättelsen finns en anmärkning om hur flickor från bättre ställda familjer genom att kunna arbeta för lägre lön försvårar för kvinnor som behöver försörja sig själva. Julia Ström tog fasta på detta i sin kommentar till romanen i *Morgonbris* och ansåg att kontorsproletärerna behövde organisera sig fackligt. En fråga som implicit ställs blir alltså om det är önskvärt att de underbetalda kvinnorna agerar gemensamt för bättre villkor eller om var och en bör söka en lösning i ett mer ”naturenligt” sammanhang. För den senare tolkningen talar skildringen av hur den äldsta av Ligans medlemmar, den 35-åriga Emmy, drabbas av en dödlig sjukdom som direkt antyds vara orsakad av kontorsarbetet. På så sätt blir ett yrke, som inte passar in i Ellen Keys ideal om de arbetsområden som var lämpliga för kvinnor, en dödsfälla. Om man i det ljuset ser romanen som den första att behandla den moderna yrkeskvinnan förefaller hennes framtid föga ljus.

I debatten bedömer både Annie Åkerhielm och Anna Lindhagen Wägners roman som intressant men ingen av dem verkar riktigt nöjd. Det kan bero på att det i fråga om erotikens roll i kvinnornas liv finns grund för tolkningar i skilda riktningar. Det saknas utläggningar om kärlek som en högtstående fysisk och själslig förening i Keys anda. Flera välbärgade män framställs som mer eller mindre cyniska förförare. Avslöjandet av deras dubbelmoral skulle kunna tilltala Federationsanhängare. Men samtidigt ifrågasätts den tro på ett sedligt uppförande som angivits som kvinnors framgångsrecept i en äldre romantradition. En kvinna i knipa får rådet av huvudpersonen att ta sig en älskare och svarar då:

– Jag skulle ha gjort det för länge sen, sade fröken Gerda med en vårdslös gest. Vem tror ni har tackat mig för att jag har gått här tills jag blivit trettio och mer och varit så himla sedlig, som hjältinnorna i Marie Sophie Schwartz’ romaner? (s. 32)

Marie Sophie Schwartz var troligtvis den mest lästa kvinnliga författaren under senare delen av 1800-talet. Hon får här stå för ett falskt idealiserande av kvinnlig sedlighet.³²² När Wägner vänder sig mot sedlighet

som en kvinnlig strategi för framtiden blir sammantaget hennes bidrag i huvudsak ett ifrågasättande av kvinnorörelsens ideal.

Bakom pseudonymen Harold Gote dolde sig som nämnts Frida Stéenhoff. Åkerhielm berörde hennes *Det heliga arvet* i förbigående i sin artikel och skrev att den slog över i det skrattretande. Troligtvis räckte ett kort omnämnande av denna vänsterradikal för att läsekretsen skulle kunna placera in henne åsiktsmässigt. Jag har tidigare presenterat Stéenhoff och diskuterat hur texten kan förstås som ett led i hennes strävan att skriva in sin tolkning av kvinnorörelsens historia. *Det heliga arvet* är huvudpersonen Marias andliga arv efter sin tidigt avlidna mor som varit en ”hängiven kvinnosakskvinna”.³²³ Maria gifter sig efter konventionen men blir besviken på äktenskapet då hon inte får barn. Eftersom kvinnan fysiskt tar risken ligger det på henne, anser Maria, att ”begrunda kärlekens fysiska villkor”. ”Hennes omdöme skulle treva sig fram på sanningens väg, icke på blygsamhetens eller sedlighetens.” När hon förenas med sin ungdomskärlek beskrivs hans upplevelse:

Minuterna gingo. Han ville inte tala. Han tyckte, att ett öfvernaturligt fluidum spred sig från hennes kropp genom hans och upplöste alla hans väsens beståndsdelar och sammansmälte honom med alltets urcentrum, där han liksom kände sig förnimma det helas mysterium att af evighet vara allt utan början eller slut. (s. 77)

Stéenhoffs sätt att ge en heterosexuell förening en högre mening har en annan betoning än Keys ideal. En förening med biologiskt sett rätt man blir Marias bidrag till framtiden men i beskrivningen av deras förening blir kvinnan den befruktande på ett sätt som kan betecknas som en radikal omskrivning. Istället för att kvinnan mottar mannens sperma är det i sexualakten här mannen som fylls av kvinnas ”fluidum”.³²⁴ Boken slutar dock inte med ett samliv mellan dessa utvalda två. På grund av omständigheterna tvingas huvudpersonen och en annan kvinna i en parallellhandling att gå tillbaka till ett äktenskap där de inte kan vara sanna.

Brita från Österby av Fanny Norrman fann i vissa avseenden genklang hos Åkerhielm.³²⁵ Den fritt uppfostrade flickan Brita från landet får tillfälle att studera i huvudstaden där hon umgås med ”bildat folk”. Den krets som där skildras ger anledning till kritik av bigotta präster. Kristendomskritiken kan bitvis förefalla programmatiskt utformad och omnämmanden av Ellen Key och hennes livstro och andra aktuella ämnen gör att romanen klart placerar in sig som ett inlägg i samtidsdebatten om den nya kvinnan. De bildade i staden har ringa kunskap om ”allmogen”:

Hvarför hade folket i staden för resten fått en sådan plötslig fanatism att gå nationalklädda? Det var ju som en epidemi att sy nationaldräkter och dansa folkdansar. Hade inte Ingeborg gjort det, innan hon blef förlofad? Men hade hon egentligen någon sympati för de människor, hvilkas gamla dräkt och danser hon härmade efter? För henne var allmogen i det lefvande livet någonting förfärligt lågt. (s.118f)

Brita är annorlunda. Hon älskar jorden och är av ”bondeblod”. Under en sommar har hon en positivt skildrad sexuell relation med bondsonen Johan:

Och Johan var mannen, den man, som jorden hade frambragt för henne som kvinna. De hade älskat hvarandra i tre sommar-månader med en vild och ren passion, och deras begär hade varit starkt och glupskt som ett barns begär efter föda. De hade arbetat i solen om dagarna och sovit med armarna om hvarandra. (s. 170)

Men för Brita är inte en fullödig fysisk förening nog utan ett stadium på hennes väg att bli kvinna. Hon återvänder till sin fästman, Jacques, en ämbetsman i staden. I ett långt brev till honom berättar hon uppriktigt om sin förbindelse med Johan.

Vi ha älskat hvarann som två starka och vackra djur i solskenet om våren, och vi komma alltid i våra hjärtan klagande leta efter hvarandra. Vi ha känt den starka och rena sinnligheten och den bäfvande ömheten hos två kungsdjur, som slicka hvarandra. Vi ha heller inte älskat hvarandra vid en smutsig gata, i en cell bakom rullgardiner och med främmande människors tramp öfver och under oss. Vi ha haft luften och solen och sommarens hela vanvettiga grönska. (s. 179f)

Fanny Norrmans Brita är definitivt ett kvinnligt subjekt. Då hon själv först både aktivt väljer och senare väljer bort vad som framställs som en fullkomlig fysisk relation gör det att romanen kvinnopolitiskt intar en intressant position. Berättelsen kan förstås som ett utslag av tidens vitalism, och förebådar hur de manliga primitivisterna 20 år senare skulle komma att idealisera en sexualitet som naturliggjordes på liknande sätt. Men här är det kvinnan som är subjekt i sitt eget liv och väljer sin framtid. Romanen är mycket frispråkig i sin beskrivning av den fysiska föreningen men då Brita skiljer en sexuell utlevelse från sitt val av make följer hon inte Keys utopi. Fanny Norrmans intressanta roman stämde inte in i sin tids etablerade tankemönster och glömdes bort.

Jane Gernandt-Claines *Lifsmakter* utspelar sig i en svensk högborgerlig intellektuell miljö där diskussioner om livsåskådningsfrågor är ett återkommande inslag. Den unga Elisif dras till en man med demoniska drag men kommer till insikt och väljer till slut en mer pålitligt man. Till honom skriver hon:

Det tycks mig att jag stått vid skiljovägen. Lifvet äger två makter, en som ödelägger och en som bygger upp, och allt beror på hvad man väljer – det som blir ett ständigt ”varde” eller kraften till förstörelse, men man kan icke alltid välja ... Stundom tycktes det som om någonting valde i ens ställe; somliga födas på skuggsidan af trädet och få blott se det som upplöser sig i ingenting...³²⁶

Bilden av livsmakterna, en som ödelägger och en som bygger upp, förkroppsligas i valet mellan två män där huvudpersonen väljer den trygga uppbyggande relationen. Gernandt-Claine sällar sig med *Lifsmakter* till samtidsdebattörerna. Innehållet är knappast provocerande och leder till att huvudpersonen väljer bort en demonisk man och inträder i en mer kamratlik jämställd relation. Miljön och den realistiska stilen gör att boken skiljer sig från den mer suggestiva esteticism man kan hitta i andra av hennes verk. Detta kan ses som ett svar på kritikerkrav på ökat samhällsengagemang.

Om Marika Cederström/Stiernstedts Dora i *Det röda inslaget* är ”ett litet hysteriskt djur”, som Åkerhielm skriver, kan diskuteras. Dora är en Gertrudfru som inleder en sexuell relation med en demonisk man. Här ställs frågor kring vad det erotiska betyder i en ung kvinnas liv. Romanen är realistisk men har ett par markerade symboliska ledmotiv. Det ena handlar om en råtta och introduceras då Dora framkallar en minnesbild från en upplevelse hon haft tillsammans med sin bror Gabriel:

När de voro barn, stulo de ägg tillsammans, smögo darrande af skrämsel inom den gnisslande hönshusdörren .. Och när de tillsammans dränkte råttan i stora tunnan! Det var en liten råtta, hur hon simmande! .. de stodo tryckta intill hvarandra och väntade spändt på den stund då hon inte skulle orka mer. Straff fingo de, skam och förmaningar, men för hvarandra skämdes de icke. Bara de voro ensamma måste de se på hvarandra och hviska: råttan! och de kiknade af skratt ännu veckor därefter, när ingen såg dem.³²⁷

Gabriel kommer senare att föra ett utsvävande dekadent liv och Doras upplevelser av sexualiteten kan förstås som en kvinnlig motsvarighet. Dora plågas till självmordets gräns av förställningen i ett konventionellt kvinnoliv och har förbjudna tankar, något som rättepisoden pekar mot. Hennes bror manar henne vidare med sin devis ”Det är nödvändigt att pröfva på allt” (s. 59). I skräckblandade scener framställs Doras möten

med en älskare vars våldsamhet både lockar och bedövar henne:

Hans händer gjorde illa henne. Hans ansikte var blekt och härjadt, som utmagradt på dessa få stunder. Och som hon såg upp i det, där det låg öfver hennes, föreföll det henne en svindlande sekund att allt uttryck var borta därur och att det var en döds-kalle hon kysste, dess stora tomma ögonhålur, som sögo hennes blickar in i sig. Hon skrek till, men ropet kväfdes in mellan hans läppar. (s. 126)

Det starkaste ledmotivet är det som här framträder som närmast en dödsfixering relaterad till sexualiteten. Den fysiska föreningen är mer skrämmande än njutbar. Dora följer inte den demoniske mannen men minnet finns kvar som ett rött inslag i hennes liv. En del av romanens symboliska ledmotiv framträder i en dröm om en röd stad, om livet som att ”gå i eld, men den bränner inte. Och denna tystnad, dessa svala glänsande flammor äro lycksaligheten”. Upplösningen blir att Dora stannar hos sin lagvigde make i sitt borgerliga hem. Berättelsen slutar med att hon föder ett barn med sin mor vid sin sida.

Hos Stiernstedt syns inte mycket av den idealisering av en själarnas och kropparnas förening som i lite olika tappning finns hos Key och Stéenhoff. Istället kan man se det som att det är ett krav på kvinnan som känslspecialist som får Dora att längta efter ett rött inslag i sitt liv. De förhoppningar som knyts till relationer till män leder till en djup förtvivlan. I så måtto är Dora den gestalt som mest liknar Gertrud. Men betoningen hos Söderberg skiljer sig från den hos Stiernstedt. Dora ser ingen väg bort från sitt kringskurna kvinnoliv utan moderskapet får stå som det möjliga sättet att finna mening i livet.

Mot Doras moraliska tvivel och äckel inför äktenskapsbrottet ställs hos Stiernstedt föreställningar om en annan ’naturligare’ sexualitet som projiceras på kvinnor i arbetarklassen. Dora har knappt någon närmare kontakt med dessa men i hennes fantasi lever de mer okomplicerade liv. Hon iakttar en morgon sin piga:

– Mathilda! Ropade hon otåligt åt tamburs- och kökshållet, får vi inte in maten?

– Jo! Och i nästa minut slängde Mathilda in med ett par karotter, som så länge väntat på köksspiseln att porslinet var brännande, men maten torr.

Gud så hon också såg ut, den människan! Kammad knappast sedan gårdagen och med ögonen lysande febrilskt och förrädiskt om en genomvakad natt. I halslinningen på den solkiga bomullskoftan hade hon en juvelbrosch från Benicia, där man visst numera fick dem för ingenting. Dora ville finna något att säga till pigan, en anmärkning att göra, men allt var ju i sin ordning och det var hon själf och Frans som icke blivit färdiga i tid.

– Hvar har Mathilda varit i natt?

– På bal på Folkets hus, svarade den andra med ett roat flin.

Därpå fanns ingen replik att ge. Mathilda disponerade sina lördagskvällar. (s. 30)

Ensam på besök hos föräldrarna slits Dora mellan sin make och sin älskare. Då hon ser ut över gården i vårnatten fastnar hennes blick på mejerskans lilla kammare:

Ofta lyser där hela natten, ensamt och sällsamt i gårdens sömn. Drängarna äro uppe hos Hulda, ibland den ene, ibland den andre, eller kanske göra de också sällskap dit upp. Medan den ene vänslas med flickan röker den andre sin cigarrstump! Det händer att Hulda går direkt från dem ner i ladugården att mjölka, när klockan blir fyra på morgonen. [...]

I fönstret utan gardin växer en myrten, klippt rund som en boll, och väntar på Huldans bröllopsdag. Hon tänker på den vackra mejerskan, hennes lif tycks så lätt, ljust och utan hinder. Om lördagskvällarna går hon bort på dans, gossar vänta vid grinden för att få följa henne. Där är en som varit i Amerika och

i krigstjänst och har en medalj, en han är närmare fyrtio år och tystlåten och har inte något sätt, säga flickorna. Hulda fnittrar när det blir tal om den friaren, men han har svurit på att han skall ha henne, om också fan själf legat med flickan.. Kanske är det ändå honom Hulda tänker på, när hon efter arbetet går ut på farstukvisten och står ensam och ser ut öfver fjärden med så vackra och vemodsfulla ögon. Får hon honom, får hon en egen stuga och en duktig man, en som både kan kyssa och slå – och så småningom blir det många barn och slut att dansa. Ödet slår in en röd tråd, en svart tråd, en röd.. men mest svarta ändå, tänkte Dora. (s. 109f)

Skildringarna av de bägge arbetande kvinnorna sticker ut som enstaka påminnelser om den privilegierade situation den existentiellt lidande Dora lever i. Förhållningssättet till arbetarkvinnorna är ambivalent och präglas både av vad man skulle kunna kalla social exotism och ett avståndstagande som närmar sig avsky som till exempel skymtar i beskrivningen av den egna pigans enkla smak och utseende.

Trohet till döds?

Det kan förefalla överraskande att så gott som alla kvinnor som skildras av kvinnor i romanerna slutar i ett förnuftigt borgerligt äktenskap. Att de gör det hos Öberg och Didring, de män som hakade på ett intressant debattämne, har redan framgått. Hos Marika Stiernstedt är skildringen av den borgerliga kvinnans situation klaustrofobisk. Det val mellan två män som bearbetas förefaller stå mellan en snabb och en långsam död. Det som prövas är inte ett aktivt yttre liv utan en inre förändring som inte inträffar. Det återtåg Stéenhoffs Maria tvingas göra är ett nederlag som bara kan vändas till framgång då barnet hon väntar tillhör den man hennes biologiska instinkt valt. I Jane Gernandt-Claines och Fanny Norrmans berättelser väljer kvinnorna medvetet bort en sexuell attraktion som avgörande för valet av livspartner. Elin Wägners inlägg i samtidsdebatten visar en krass och pragmatisk inställning till erotik. De

unga kvinnorna framställs som närmast på nåd och onåd utlämnade till män, även i yrkeslivet. Inom bägge områdena styr ekonomin och svårigheten att få en försörjning spelar en stor roll i flickornas liv då de söker efter lämpliga män. Någon annan utväg än giftermål eller ett naturenligt arbetsområde verkar inte finnas.

När Hjalmar Söderbergs Gertrud lämnar samtliga män som figurerat i hennes liv kan det alltså ses som lika anmärkningsvärt som då Ibsens Nora lämnade sitt hem. Hur Gertrud, liksom Nora, skulle försörja sig och om hon skulle kunna finna en annan mening med sitt liv än en ny relation behandlas inte. Den typ av äkta män som Söderberg insiktsfullt skildrar får inte stort utrymme i de här kvinnornas framställningar. De demoniska männen förblir lika främmande och skrämmande som de sexuellt aktiva kvinnorna blir i von Melsteds tappning.

Vid ett av de möten som ordnades för att debattera ”Den nya kvinnan i litteraturen” uttryckte publiken, som nämnts, att författarna verkade ”inläppta på en trång afbetad gräsmark” och att det erotiska tuggas och omtuggas. Det är ett riktigt påpekande, men på avstånd är det den ambivalens som kommer fram som blir det mest iögonenfallande draget. På flera sätt faller tematiken i romanerna inom ett traditionellt kvinnolitterärt område. Det är förhållanden till män som står i centrum. Erotiken undersöks som utopi men blir oftast närmast en dystopi. Men de nya böckerna slutar inte när ett äktenskap ingås.

Alma Cleve hade tidigare riktat den kritiken mot moderna romaner i sin *Om romanen som estetisk konstform*. Hon, liksom Annie Åkerhielm, önskade att fler böcker skulle behandla den gifta kvinnans situation, men de ville se kvinnan trogen sin man. Alma Cleve skildrade fjorton år före Söderberg och Stiernstedt den gifta kvinnans problematik i *Kärlek. En afhandling i dramatisk form om äktenskapet och det sedliga lifvet*.³²⁸ Men för Cleve, som liksom Åkerhielm tillhörde samhällets översta skikt, var otrohet från kvinnans sida något otänkbart. Hon bearbetar kvinnans låsta position och ett offer av henne själv antyds som en lösning. I ett förord placerar Alma Cleve in sina åsikter i förhållande till Tolstojs aktuella Kreutzersonaten. Hon tar avstånd från hans fördömande av ”själfva

könsdriften” och hans stränga krav på att underkuva den. Hon anser däremot att den fråga om ”öfvermättnad” i ”de sinnliga lustarna tillfredställande” även inom äktenskapet, som Tolstoj tar upp, är intressant. Vad hon avser att belysa är om och hur två som förenats ”af den sanna kärleken” i äktenskapet kan bibehålla en kraft till ömsesidig utveckling av ”såväl andligt som lekamligt lif”.

I Alma Cleves drama prövas ett sjuårigt äktenskap då mannen bekänner att hans kärlek övergått till den kvinnliga vän i familjen som både han och hustrun högaktar och tycker om. Diskussioner om äktenskapet förs mellan makarna. Mannen, Carl, uttrycker sitt missnöje med att hustrun Agda alltför mycket underordnar sig honom och inte sporrar honom till fortsatt utveckling, varken intellektuellt eller känslomässigt. Väninnan Signe har till skillnad från hustrun vidare intressen och hon uttalar sig entusiastiskt om Lefflers bok om Sonja Kovalevsky. Signe omfattar en högstämmd Eroslära som explicit kopplas till Swedenborgs idéer om en himmelsk förening av man och kvinna. Även Carl har ett könskomplementärt synsätt som utgångspunkt. När de alla tre diskuterar äktenskapet är makarna överens om att det omges av falska illusioner medan väninnan Signe vill behålla sin tro på dess möjligheter att förverkliga en ”helig” innebörd. Att de ”sinnliga lustarna” skulle fortsätta att vara lika starka efter några år är det bara väninnan som tror. Hustrun för fram barnen och ser plikten mot dem som en avgörande sammanhållande faktor. Signe anser att det är kvinnans ”heligaste plikt” i äktenskapet att bevara kärleken och kämpa mot vanan och ”hvardagligheten”.

Makarna beslutar att fortsätta leva tillsammans för barnen skull. Det innebär att mannen offerar sin nya kärlek för sin plikt, men hustrun överbjuder hans offer genom att tala för skilsmässa. Något han argumenterar emot. Stycket slutar med att det antyds att hustrun kan tänka sig ytterligare ett sätt att offra sig – att begå självmord, men slutet lämnas öppet.

När Åkerhielm senare med sina artiklar lyfte fram den gifta välbeställda kvinnan spetsar hon till problematiken som en konflikt mellan drift och plikt. Där finns uppenbarligen en likhet med de kvinnliga författare hon kritiserar. Fruarna vantrivs i instängdheten i hemmen. Åkerhielm manar

fram två polariserade handlingsmöjligheter. Gertrudfruarna prövar en heterosexuell erotik som ett nytt livselixir men något riktigt alternativ till ett liv utanför äktenskapet framställs inte. Mot det ställer Åkerhielm en kvinna som extremt offer sig. Då hon underordnar sig sätts det in i ett vidare sammanhang och blir något ”religiöst heligt”. Det sker i de resonemang Åkerhielm för om pliktbegreppet där hon anser att grunden är att all individuell utveckling går från egoism till altruism. Kvinnans plikt blir att utveckla sin altruism inom äktenskapet. Genom att offra sig kan man säga att Åkerhielm visar kvinnor ett sätt att återta den moraliskt högstående position kvinnor inom borgerligheten utnyttjade under den tid då de först trädde ut i samhället.

Offer som kvinnoidentitet

Med en definition av fascism, som en revolutionär framtidsinriktad ideologi, som inte behöver vara enbart tillbakablickande, faller många bitar på plats och det går att förstå Annie Åkerhielms idéer och hur de erbjöd en offensiv identitetsposition för kvinnor. Att offra sig behövde inte innebära slutet på en kvinnas liv. Den döda kvinnan var ett vanligt motiv i konst och litteratur under 1800-talet – inte bara i mäns, ur emancipatoriskt hänseende problematiska, kvinnobilder. En identitetsposition där kvinnans offer ger en mening med hennes liv har funnits som något av en vit tråd i de debatter som skildrats. I Key/Adlersparres kritik av Ouidas författarskap slås fast att författarens bilder av kvinnor grundas i ett ”förakt för kvinnan”. Detta visar sig bland annat så att kvinnor i Ouidas skildringar offer sig för en man som blivit deras Gud.³²⁹ Genom ett sådant offer kan även utsatta kvinnor få Kristuslika drag och erövra en position som uppfattas som moraliskt högstående.³³⁰ I analysen av Ibsens *Gengångare* påtalar Adlersparre som nämnts kopplingen många gör mellan offer och kvinnlighet.³³¹ I naturalism-debatten 1893 tar Eva Fryxell upp en ”missriktad offervilja” som något kännetecknande för den kvinnosyn Ellen Key och ”vännerna” står för. Anna Sandström med flera noterar den utveckling hos Ellen Key som innebär att hennes lyckorecept allt mer blir en fråga om offer.

Inom litteratur, som går under beteckningen dekadans eller esteticism, är känslolägen som kan förknippas med undergång och offer vanliga. I historieskrivningen har riktningarna främst förknippats med manliga författare. Men till exempel Ouida är på väg att återupptäckas i anglosaxisk forskning. Talia Schaffer hävdar att bland andra Ouida i själva verket var föregångare inom delar av esteticismen. Schaffer diskuterar texterna i relation till framväxten av tidens konsumtionskultur där människor använde varor för att definiera sig själva. Det handlade om en medelklass som hade råd att konsumera lyxartiklar som tidigare varit förbehållna överklassen. Schaffer anser att den kvinnliga esteticismen inte nödvändigtvis rör sig kring förbjuden sexualitet. Då kvinnor hopade mängder med detaljer på en yta, handlade det många gånger om att dölja en ångestframkallande sexuell undertext kring våld: våldtäkt eller övergrepp inom äktenskapet. Snarare än att önska att fritt få uttrycka dolda begär rörde kvinnornas fantasier sig om ett jungfruligt tillstånd bortom traumatiska sexuella krav, rädslor och känslor.³³²

De strömningar i litteraturen som Ouida kan räknas till fanns även företrädda i Sverige. Hos Jane Gernandt-Claine går det att iakttä många av de kännetecken Schaffer pekar på. Men då i andra verk än *Lifsmakter*, som Annie Åkerhielm tog upp. Även drag i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap är intressanta i sammanhanget. Men Lagerlöfs och Gernandt-Claines erfarenheter fick inte plats då det politiskt blev möjligt även för kvinnor att delta i debatter inom nya dominerande diskurser. I deras tidiga skrivande bearbetas sådant som var tabubelagt i deras samtid. Allt kunde inte skrivas ut tydligt även om den kvinnliga Eros i en heterosexuell relation var satt överst på dagordningen av Ellen Key. Relationer mellan kvinnor, som Lagerlöf bearbetade, avskildes som något avvikande som måste döljas. Inte heller våld mot den kvinnliga kroppen i en heterosexuell relation, som troligtvis låg bakom flera av Jane Gernandt-Claines texter, kunde skrivas ut explicit.³³³

Den hopplöshet som präglade den nya kvinnan hos många av de kvinnliga författare som tagits upp blir uttryck för en tidsanda. Marika Stiernsteds skildring av Doras känsla av klaustrofobisk instängdhet är det

tydligaste exemplet. Ur denna handlingsförklaring erbjöds dock både kvinnopolitiskt och gestaltat i skönlitteratur mer aktiva identiteter för kvinnor. Där fanns liksom tidigare modeller enligt kvinnorörelsens och Ellen Keys olika recept. Nu tillkom Åkerhielms nya förslag med kvinnan som offerar sig av plikt. Åkerhielms kvinna går inte mot döden när hon offerar sig utan deltar som trogen maka i ett nödvändigt uppbyggnadsarbete av landet.

En radikal högerposition

Åkerhielm var inte ensam som motståndare till kvinnlig rösträtt. Högermän var avgjort de som längst och starkast motsatte sig att kvinnor skulle få en egen röst i politiska sammanhang och bland kvinnor med högeråsikter fanns sådana som till och med funderade på att bilda en sammanslutning som skulle vara en anti-rösträttsrörelse.³³⁴ Då socialdemokrater och liberaler började forma sina partier var högermännen i riksdagen länge tveksamma till samordning. När man 1904 började samlas var det snarare mot vänstergrupperingar än för en egen enhetligt politik. Det allmänna valmansförbund som bildades var en sammanslutning enbart för män. Bland de kvinnor som önskade driva högeråsikter fanns flera av samtidens mest framträdande kvinnosakskvinnor, som Hilma Borelius i Lund och Lydia Wahlström i Uppsala, vilka båda hade varit ordförande i de kvinnliga studentföreningarna på sina orter. Andra framträdande högerkvinnor var medlemmar i Fredrika-Bremer-förbundet och flera hade engagerats genom Sophie Adlersparre som med sin adliga bakgrund hade sin hemvist till höger.³³⁵ Då dessa kvinnor nekades plats inom högerorganisationen skapade de Moderata kvinnoförbundet (MKF) som i samarbete med den opolitiska Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) drev rösträttskravet. Hur män inom partiet senare startade en egen kvinnokommitté och så försökte splittra de aktiva kvinnorna framgår av Stina Nicklassons redogörelser. De ledande kvinnornas strategier och ihärdiga kamp för sina rättigheter innebar att de stod emot de strömningar inom högern som Annie Åkerhielm gav en röst.

En sammanfattning av debatten om den nya kvinnan i litteraturen 1909 blir att den handlade om en mycket liten del av vad svenska kvinnor bidrog med i litteraturen. Det var den samtidslitteratur som hörde till det etablerade litterära fältet som diskuterades. Den vände sig till en begränsad publik. Målgruppen var antagligen främst en snäv krets av bildade kvinnor samt naturligtvis en del män. De inlägg som gjordes i litterär form ingick i en dialog inom en aktiv del av borgerligheten och texterna är intressanta som sådana. Att litteratur som bearbetade kvinnors identitetskris gavs ut på etablerade förlag och debatterades offentligt kan ses som ett viktigt framsteg. Debatten mellan kvinnorna illustrerar även en kamp om tolkningsföreträde över historieskrivning om kvinnorörelsens värderingar och utgör en intressant lägesbeskrivning.

Man kan uttrycka det som att debatten därigenom bidrog till att förstärka just genren samtidsromaner och ställa andra typer av litteratur åt sidan. Utanför debatten stod litteratur som riktade sig till bredare publikgrupper och inte minst till barn och ungdom, områden där det vid denna tid fanns kvinnor i Sverige som gjorde lysande insatser. Något av det kommer att aktualiseras i nästa kapitel.

Debatten om den nya kvinnan som började under 1870-talet var, som vi sett, livaktig under hela perioden. När utmanare tillkommer, som Ellen Key under 1890-talet och Annie Åkerhielm 1909, intensifieras debatten. Litteraturen används för att exemplifiera åsikter inom en grupp relativt jämställda individer. Det politiska blir synligt för att under mellantiden riskera att försvinna då den dominerande diskursen hela tiden ger företräde för bilder av kvinnor ur manligt perspektiv. I dialogen om kvinnligheten deltar som alltid män, men vi har kunnat se hur fler och fler kvinnor skapar sina bilder och hur kvinnor även kunde diskutera kvinnobildernas förhållande till verkligheten och betydelse inför framtiden.

